

„Moyggj skal verða við barn ...“ – nøkur orð um bíbliutýðingar og bíbliutulkingar

Some Words on Biblical Translation and Interpretation

Hans Andrias Sølvará

Fróðskaparsetur Føroya

Jónas Broncks gøtu 25, FO-100 Tórshavn

Email: hansas@setur.fo

Abstract

This article is exploring a controversial subject in the history of biblical translations in accordance with modern historical and philological research. In the article a specific subject, the Emmanuel prophecy in Isaiah 7:14, used by Mathew 1:23 as a prophecy about the miraculous birth of Jesus, will be examined in accordance with modern international research and modern bible translations, and compared with the Faroese bible translations from 1949 and 1961. The main question in the article is, limited to this specific and controversial subject, to explore the boundaries between Christology, historical context and philology in the Faroese bibles. The conclusion is 1) that the historical context of Isaiah 7:14 is related to historical conditions in the prophets own time in 734 BC, 2) that neither of the Faroese bible translations are consistent in their use of Faroese words to translate even the same Hebrew or Greek terms, and that 3) the reasons for the choice of Faroese words are Christological rather than philological, when philological

demands, textual or historical context and historical research contradict important Christological interpretations. The comparison with other modern bible translations shows that this is not a specific Faroese problem or dilemma. These translations are, if not simply wrong, created to justify Christian interpretations of scripture.

For the word used in the Hebrew, העלמה, would give no impulse whatever to the idea of a virgin birth¹

J. Gresham Machen (1881-1937)

Inngangur

Soleiðis, sum heitið á hesi grein er, endurgevur Victor Danielsen, ið fyrstur týddi alla bíbliuna til føroyskt, ikki úr hebraisku og griksku upprunamálunum, men úr m.a. norðurlendskum málum, Jesaja 7:14 í síni bíbliutýðing: „Moyggj skal verða við barn og eiga son og hon gevur Honum navnið Immanuel“. Í hesi grein er ætlanin

at hyggja at serliga hesum orindinum í teimum feroysku bíbliutýðingunum við atlitu at søguligari og málfroðiligari granskung á økinum.² Í teimum fimm orðunum, sum omanfyri eru endurgivin úr týðing Victor Danielsens, eru t.d. tríggjar málfroðiligar villur – um vit skulu trúgva hebraiskum orðabókum og modernaðu vísindaligu bíbliugranskungini. Í greinini verður grundgivið fyri, at feilirnir stava frá tí, at Matteus (1:23) uml. 800 ár eftir Jesaja skilti tekstin soleiðis, at talan var um spádóm, sum snúði seg um Jesu føðing av Mariu moy, hóast hetta ikki var upprunaligi týðningurin í tekstinum hjá Jesaja, har sipað verður til samtíð Jesaja. Niðurstøðan í greinini er, at feroysku bíbliutýðingarnar eins og aðrar kristnar bíbliutýðingar hava týtt ørindi hjá Jesaja kristologiskt (t.e. gudfroðiliga) heldur enn søguliga og málfroðiliga heilt rætt.

Sum søgufroðingur havi eg holla fakliga vitan og kunnleika til søguvísindalig háttaløg, sum geva granskarum vísindalig ambod til at viðgera allar søguligar heimildir, t.d. viðvíkjandi lutfallinum millum søguligar heimildir, søguligt høpi og ítøkilig søguligviðurskipti ella hendingar. Hinvegin havi eg eins og vanligt í granskingarhøpi stuðlað meg á vísindalig verk, sum onnur hava skrivað. Viðvíkjandi bíbilsku málunum, t.e. hebraiskum og grikskum, sum eg ikki eri serfroðingur í, havi eg stuðlað meg á viðurkend málfroðilig verk, sum eru skrivað av leiðandi serfroðingum á økinum.

Tann upprunaligi samhangurin

Søguliga høpið handan hetta ørindi hjá

Jesaja er, at Ákaz, kongurin í Juda, sum sambært bíbliuni var ólýðin mótvegis YHWH, var komin í trupulleikar í Sýrisk-efraemitiska krígunum, sum leikaði á í 730-árunum f.Kr. Tað var undir hesum umstøðum, at YHWH sambært Jesaja 7:11 bjóðaði Ákazi eitt tekin, ið kongurin ikki tók av. YHWH gav tá Ákazi (Dávids húsi) eitt annað tekin, sum er endurgivið í Jesaja 7:14. Tey, sum lesa bíbliur, síggja skjótt, at orðingar ofta eru ymiskar, eisini tá tað snýr seg um Jesaja 7:14. Í bíbliutýðingini hjá Jákupi Dahl og Kristiani Osvald Viderø eru somu orð í Jesajabók kapitl 7, ørindi 14 endurgivin soleiðis: „*Moyggin verður við barn og føðir son, og hon kallar hann Immanuel*“. Hendan týðingin er óivað rættari enn tann hjá Victori Danielsen, men tann varðveitti hebraiski teksturin frá umleið 1000. e.Kr., sum í dag kann samanberast við skriftrullur frá Jesu tíð, sipar sambært kritisku bíbliugranskungini hvørki til eina „*moyggj*“ ella til „*moyggin(a)*“.

Hetta sæst óbeinleiðis av, at hóast jødar sambært George B. Gray professara longu á døgum Jesaja fóru at tulka nevnda ørindi, so er ikki tann minsta ábendingin um, at teir hildu talan vera um eina kvinnu, sum skuldi vera moyggj, tá hon gjørdist við barn og føddi ein son. Í spádómsorðum hjá Mika profeti (5:2), samtíðarmanni hjá Jesaja, sum sambært ritgerð um Jesajabók frá 1912 hjá George B. Gray „*is commonly assumed*“ at vera tann fyrsta tulkningin av Jesaja 7:14, er eingin ábending yvirhøvu um, at kvinnan skuldi vera ógift og enn minni, at hon skuldi vera moyggj, tá ið hon gjørdist við barn og føddi sonin.³ Í nýggjari granskung tykist kortini eingin semja

vera um, at spádómsorðini hjá Mika hava nakað við spádómsorðini í Jesaja 7:14 at gera,⁴ men tá Mika (5:2) er eitt av skriftstøðunum í Gamla Testamenti, sum Matteus heldur snúgva seg um Jesu føðing, er tað viðkomandi fyri spurningin, at her sæst einki til, at sonurin skuldi føðast av moyggj. Í 2. øld e.Kr., tá jødadómurin breiddi seg til tann griksk-rómverska heimin, fóru teir grikskt mæltu jødarnir á Alexandrialeiðini rímligvís undir at flyta halgu skriftir jøðanna úr hebraiskum yvir í grikskt. Her er tann fyrsta skjalprógvaða tulkningin av Jesaja 7:14. Tað var hesin grikski teksturin, Septuaginta (ofta nevndur LXX), sum gjørdist Gamla Testamenti hjá teimum fyrstu kristnu, t.d. hjá Matteusi, ið eisini skrivaði teir kristnu tekstirnar, sum seinni gjørdust til Nýggja Testamenti, á grikskum máli.⁵ Tað var ikki fyrr enn í 5. øld e.Kr., at tey kristnu góðtóku tann hebraiski tekstin sum rætta tekstin, men so seint sum í 1931 varð danska kirkjubíblían í ávísam fornum týdd úr tí griksku Septuaginta.

Í tí griksku Septuaginta, sum langt frá altíð samsvarar við hebraiska tekstin,⁶ verður helst sipað til „moyggj“, grikskt παρθένος,⁷ (*parthenos*), í Jesaja 7:14, men heldur ikki her tykist teksturin leggja upp til, at 'moyggj skal føða ein son'. Tey, sum týddu tekstin til grikskt í 2. øld e.Kr., lögdu helst við orðinum „*parthenos*“ áherðslu á, at kvinnan enn var moyggj, tá ið teknið frá YHWH varð givið, men tað er á ongan hátt vist, heldur ikki sannlíkt, at tey harvið eisini meintu, at kvinnan framvegis skuldi vera moyggj, tá hon nakað seinni – framtíðarformurin er týðiligur í Septuaginta⁸ – skuldi gerast við barn og

eiga ein son. Í øllum fornum finst einki dømi um, at jødarnir nakrantíð hava skilt hesa griksku týðingina av Jesajabók (7:14) í Septuaginta soleiðis, at talan var um eina moyggj, sum skuldi føða ein son.⁹ Hugsanin hjá týðarunum kann bara hava verið, at kvinnan, sum *enn* (t.e. tá teknið varð givið) var moyggj, *seinni* skuldi gerast við barn á vanligan hátt og eiga son.¹⁰ Sambært Robert Miller professara er hetta ikki øðrvísi enn, tá vit t.d. siga: „*The bachelor will get married*“.¹¹ Her verður sjálvandi ikki hildið uppá, at tann gamli drongurin eisini skuldi vera gamal drongur eftir at hann var giftur, men bara at hann var gamal drongur áðrenn hann giftist. Tá hetta – sum vit skulu síggja – samstundis tykist vera einasta tulkningin, ið fæst at samsvara við tann varðveitta hebraiska tekstin, so er eingin grund til at leggja nakað annað í griksku týðingina av Jesaja 7:14 frá 2. øld f.Kr. Hetta samsvarar eisini við, at sambært týðarunum av Septuaginta er tað 2. persónur í eintali, „*tú*“,¹² sum neyvan man sipa til nakran annan enn Ákaz sjálvan, ið skuldi geva soninum navn, ikki kvinnan, tí so høvdu teir óivað eins og m.a. føroysku bíbliurnar nýtt 3. persón kvennkyn í eintali, „*hon*“ kallar hann.¹³ Tað er nú heldur ikki heilt vist, at teir griksku týðararnir við orðinum „*parthenos*“ hugsaðu um eina moyggj í Jesaja 7:14, tí í 1. Mósebók 34:3 brúka teir grikska orðið „*parthenos*“ um Dinu, sum framm- anundan var neyðtikin, har tann hebraiski teksturin hevur tað hebraiska orðið נערה (*na'ara*), t.e. ein „*genta*“.¹⁴ Tað er v.ø.o. einki í fornum hebraiskum ella grikskum tulkningum av Jesaja 7:14, sum leggur upp til, at kvinnan framvegis skuldi vera moyggj, tá ið hon gjørdist við barn

ella skuldi eiga sonin. Heldur ikki tykist her verða sipað til hending, sum skuldi fara fram meira enn 700 ár úti í framtíðini. Tvørturímóti. Jødarnir vóru sannførir um, at spádómurinn sipaði til son hjá Ákazi kongi, helst Hezekiah, ið sambært bíbliuni gjørdist ein stórur kongur í Juda eftir faðirin – ein kongur, sum hartil var ein góður kongur, ið var lýðin mótvegis YHWH.¹⁵ Kvinnan í Jesaja 7:14, sum skuldi gerast við barn, var v.ø.o. sambært jødunum ein av teimum ungu drotningunum hjá Ákazi. Tann jødiska siðvenjan um, at Jesaja 7:14 sipar til Hezekiah, hoyrir enn tá eini pre-kristnari tíð til.¹⁶ At talan var um son hjá Ákazi samsvarar eisini við, at sambært Septuaginta var tað eftir øllum at døma hann, ið skuldi geva barninum navn. Tað er faðirin – ikki móðurina – at barninum, sum grikska útgávan av Jesaja 7:14 í Septuaginta peikar á.

Tann unga drotningin hjá Ákazi kongi var heldur ikki moyggj, tá ið hon gjørdist við barn og seinni føddi kongaliga sonin. Sum vit hava sæð, so er tað heldur ikki endiliga tað, sum liggur í teimum føroysku bíbliutýðingunum, hóast framtíðarformurin, „skal verða við barn“ ella „verður við barn“, fær tað at siggja út til, at talan kann vera um spádómsorð, sum kunnu røkka langt inn í framtíðina. Hóast føroyskar týðingar, serliga tilfar, ið ikki eru úr upprunamálinum, eru óviðkomandi her, so nýtast orðingarnar ikki at merkja annað enn tað, sum liggur í framtíðarforminum í Septuaginta. Í kristnum høpi hevur hetta skriftstaðið og framtíðarformurin í Septuagintatýðingini kortini fingið ein heilt annan og avgerandi týðning, sum einki hevur við tann varðveitta hebraiska tekstin at gera.

Tann kristna moyggjin

Tá Matteus umleið 80 e.Kr. skrivaði sítt evangelium, royndi hann týðiliga at sannføra jødarnar. Tað sæst m.a. av, at hann royndi at fáa hendingar í lívinum hjá Jesusi at samsvara við spádómsorð í Gamla Testamenti, sum upprunaliga einki høvdu við Jesus at gera¹⁷ – men sum bíbliugranskarar vanligaliga halda, at Matteus sjálvur setti í samband við føðing Jesusar.¹⁸ T.d. upplýsir Matteus (2:18) í sambandi við, at Heródes tann Stóri, fyri at gera av við Jesus, umleið 6 f.Kr. skuldi havt sett í verk tey søguliga sæð rættiliga ivasomu barnamorðini í Betlehem í Judea,¹⁹ at talan var um spádómsorð hjá Jeramia (31:15), ið gingu út, hóast tað er heilt týðiligt hjá Jeramia, at teksturin bara snýr seg um jødisku útleigdina í Babylon í 586-539 f.Kr.²⁰ Hann broytir enn tá spádómsorð í Gamla Testamenti soleiðis, at tey fáa øvugtán týðning, t.d. Mika 5:1. Teksturinn hjá Mika profeti: „Men tú, Betlehem Efrata, eina minst av Júda túsundum“, verður hjá Matteusi evangelisti til: „Og tú, Betlehem, Júdaland, als ikki ert tú minst millum høvdinga í Júda“ (2:6). Hetta sigur okkum beinleiðis nakað um, hvussu Matteus – og helst eisini jødar yvirhøvur í 1. øld e.Kr. – tulka og brúka spádómsorð í Gamla Testamenti. Eitt annað av hesum spádómsorðum er Jesaja 7:14, sum Matteus (1:23) helt vóru spádómsorð um Jesu føðing, hóast tað er týðiligt av søguliga, gudfrøðiliga og málfreðiliga høpinum, at ørindið sipar til 730-árinum f.Kr. Hetta gjørdi tann kristni Matteus, sum skrivaði á grikskum, við støði í nevndu griksku týðing av halgu skriftum jødanna, Septuaginta,²¹ sum bara er

varðveitt í seinni avritum, ið eru gjörd av kristnum samfelögum – ikki jødiskum.²² Tað var í hesi sera leyst týddu Septuaginta,²³ at Matteus uml. 80 e.Kr. leitaði í Jesajabók eftir spádómsorðum um Jesus. Matteus endurgevur tó Jesaja 7:14 soleiðis, at „tey“ skuldu geva barninum navn, har tann grikska Septuaginta og tann varðveitti hebraiski teksturin sum nevnt hava ávikavist týðningin „tú“ og „hon“.²⁴ Orðingin í Septuaginta tykist annars passa væl til ætlanir Matteusar, sum læt Jósef geva Jesusi navn (1:21), meðan orðingin í tí varðveitta hebraiska tekstinum hevði verið beinleiðis í stríð við ætlanir hansara. Joseph Kelly ger vart við, at Matteus, sum ikki legði dent á kvinnuna, við orðinum „tey“ vildi vísa á, at teknið varð givið til „fólkið“ (1:21), t.e. bæði jøðum og heidningum.²⁵

Í Matteus 1:23 verður v.ø.o. sipað til Jesaja 7:14, sum um talan var um spádómsorð um, at Jesus skuldi verða føddur av Mariu moy. Jøðarnir, sum longu í 2. øld f.Kr. tykjast hava gjørt grikkar varugar við, at Septuaginta ikki altíð samsvaraði við tann hebraiska tekstin,²⁶ gjørdur alt fyri eitt kristin varug við, at hesi spádómsorðini hjá Jesaja profeti snúðu seg um Hezekiah. Tað vita vit m.a. frá tí kristna Justin Martyr (100-165 e.Kr.), sum vardi seg móti jøðanum Tryfo, ið nakað frammanundan hevði víst á hendan feilin í Matteusevangeliinum. Tryfo gjørdi eisini tey griksku kristnu varug við, at hebraiska orðið í Jesaja 7:14, עַלְמָה (*almah*), sum tær varðveittu útgávnar av Septuaginta hava týtt til tað grikska „*parthenos*“, t.e. moyggj, ikki merkir nakað annað enn „*ung kvinna*“.²⁷ Líka síðan uppruna kristin-

dómsins hava jøðar og kristin verið í stríði um hesa ungu kvinnuna/moyggina í Jesaja 7:14, men nú tykjast jøðarnir hava vunnið stríðið – í øllum førum á vísindaliga vígvøllinum. Í dag vita granskarar frá deyðahavsruðinum, teimum elstu varðveittu handritunum av tekstunum í Gamla Testamenti, sum vóru funnar í holum við Deyðahavið í 1947, at tá Justin Martyr legði jøðarnar undir at hava falsað tann hebraiska tekstin soleiðis, at Jesaja 7:14 brúkti orðið „*almah*“, ung kvinna, sum ikki stuðlar undir Matteus 1:23, har sipað verður til eina moyggj, so var tað uttan grundarlag í m.a. elstu handritunum av Jesaja frá 100 f.Kr., har orðið „*almah*“ verður brúkt í 7:14.²⁸ Fornir tekstir stuðla v.ø.o. jøðanum Tryfo, meðan teir ikki tykjast geva tí kristna Justin Martyr rætt.

Hebraiskar orðabøkur og føroyskar bíbliutýðingar

Tann sum hyggur í m.a. hebraiskar orðabøkur leggur skjótt merki til, at granskarar leingi tykjast hava verið rímiliga samdir um, at hebraiska orðið עַלְמָה (*almah*) einans merkir ung kvinna, uttan at tað harvið verður sagt nakað um, hvørt kvinnan er moyggj ella ikki, ógift ella gift,²⁹ men tað er ikki fyrr enn nýliga, at hetta er farið at síggjast aftur í bíbliunum. New English Bible upplýsir, at: „*The term עַלְמָה (almah, „young woman“)* refers to a young woman who is of marriageable age or a newly married young woman, usually before the birth of her first child“.³⁰ Tað er v.ø.o. einans høpi, sum tað hebraiska orðið „*almah*“ er partur av, ið kann upplýsa nakað um, hvørt tann unga kvinnan er moyggj ella ikki, tí í

sjálvum sær er hesin týðningurinn ikki til staðar í orðinum. Hetta sæst eisini av týðingini hjá Jákupi Dahl og Kristiani Osvald Viderø, sum týða hebraiska orðið „*almah*“ í Orðtøkunum 30:19 til tað føroyska „*kona*“, hóast orðið hvorki her ella aðrastaðni *eksplisít* sipar til eina gifta kvinnu,³¹ meðan Victor Danielsen m.a. her hefur tað meira óhefta „*ung kvinna*“ – óivað eftir teimum norðurlandsku týðingunum, sum hann m.a. týddi úr.³² Báðar tær føroysku bíbliurnar tykjast sambært hesum hava týtt Jesaja 7:14 skeivt. Feilurin gerst serliga eyðsýndur av, at teir báðir føroysku bíbliutýðararnir aðrastaðni, t.d. í Orðtøkunum 30:19, har moyggj hóast alt betur tykist fáast at samsvara við høpið enn í Jesaja 7:14, har kvinnan *var* ella *skuldi gerast* við barn, velja eina aðra føroyska orðing, „*ung kvinna*“ og enntá „*kona*“. Tað ber í øllum førum til at spyrja, um orðið „*moyggj*“ passar betur til eina unga kvinnu, sum „*er*“ ella „*skal verða við barn*“, enn til erotiska høpið í Orðtøkunum 30:19, har víst verður til „*leið mansins til hina ungu kvinnu*“, soleiðis sum teksturin er týddur hjá Victori Danielsen.³³ Tað er v.ø.o. ein sannroynd, at heldur ikki sambært teimum báðum føroysku bíbliutýðingunum hefur hebraiska orðið *almah* tann íbygda týðningin moyggj. Tað tykist tí rættiliga løgið, at tað hebraiska orðið *almah* sambært føroysku bíbliunum merkir moyggj, tá sipað verður til ein unga kvinnu, sum skjótt skal føða ein son. Tað tykist heilt týðiligt, at tær føroysku bíbliutýðingarar eins og aðrar kristnar bíbliutýðingar hava havt tað grikska Nýggja Testamenti (í hesum førum Matteusevangelið 1:23, sum við støði í tí sera leyst týddu griksku Septuag-

inta var skrivað 800 ár seinni enn hebraiska tilsippingin til ungu kvinnuna í Jesaja), í huga, tá týtt hefur verið. Hetta sæst eisini heilt týðiliga av týðingini hjá Victori Danielsen, har orðið „*Honum*“ verður skrivað við stórum H, hóast einki grundarlag er fyri hesum í tí hebraiska ella í tí grikska tekstinum. Neyvan nakrastaðni sæst hetta tó so týðiliga sum í donsku kirkjubíbliuni frá 1931, sum var týdd úr hebraisku (Gamla Testamenti) og griksku (Nýggja Testamenti) upprunamálunum, har „*jomfruen*“ er varðveitt í Jesaja 7:14, meðan tað í eini viðmerking til týðingina verður viðurkent, at: „*ordet, der her efter den græske oversættelse er gengivet ved jomfru, betyder egentlig en ung kvinde, uden at det i sig selv er afgjort, om hun er gift eller ugift.*“³⁴ Har hebraisk málfroði er komin í stríð við kristnu kristologiina, ið er grundað á ta leyst týddu Septuaginta, tykist kristin gudfroði v.ø.o. hava sigrað. Har kristologiin hefur havt minni at siga, t.d. í Orðtøkunum 30:19, er málfroðin komin til sín rætt.

Martin Luther (1483-1546), sum eisini var í stríði við jødarnar um moyggina í Jesaja 7:14, tykist eisini hava viðurkent, at fyri kristin snúði hetta seg ikki um málfroði – hetta snúði seg um trúgv. Martin Luther hevði ikki aðra grundgeving enn, at hann trúði, at Gud og Heilagi andin, sum hann helt skiltu hebraiskt mál, og tosaðu gjøgnum evangelistarnar Matteus og Lukas, vóru trygdin fyri sannleikanum í útleggningini hjá Matteusi og Lukasi av Jesaja 7:14: „*Wenn sie – t.e. jødarnir – aber fürgeben, es stehe in dem hebräischen nicht also: Es ist ein Jungfrau schwanger; sondern also: Siehe, es ist ein Alma schwanger. Aber Alma*

heiße nicht eine Jungfrau, sondern Bethula heiße eine Jungfrau. Alma aber heiße eine junge Dirne. Nun möge wohl eine junge Dirne ein verrückt Weib sein, und eins Kinds Mutter heißen. – Hier ist bei den Schriften leicht geantwortet aus St. Math. 1, 22. 23. und Lucas 1, 31. die alle beide den Spruch Jesaia auf Mariam führen und verdolmetschen das Wort Alma Jungfrau, welschen mehr zu glauben ist, denn aller Welt, schweig denn, wenn den Juden. Und ob ein Engel von Himmel spräche, es hieß nicht ein Jungfrau, sollten wir es dennoch nicht glauben. Denn Gott der heil. Geist durch St. Matthäus und St. Lucas redet, welchen wir gewiss dafür halten, er verstehe die hebräische Sprache und Wort wohl.“³⁵

Hetta sannfærði eyðvitað bara tey, sum frammanundan vóru sannfærð. Jøðarnir lótu seg sjálvandi ikki sannfæra – við tí tragisku avleiðing, at Martin Luther legði hatúr á teir og fekk teir vístar út úr Sachsen.³⁶ Tað hevur sjálvandi heldur ikki sannfært serfrøðingar í hebraiskum, sum eg havi víst á.³⁷

Heldur ikki við atlitu at grikska tekstinum, t.e. Septuaginta, tykjast føroysku bíbliutýðingarnar vera heilt eintýddar, tí so áttu tær antin at havt nýtt orðið „moyggj“, sum tó hevði passað illa til høpið, um neyðtiknu Dinu í 1. Mósebók 34:3, har grikski teksturin eins og í Jesaja 7:14 hevur tað grikska orðið „parthenos“, ella eisini áttu tær at havt brúkt orðið „gentan“ í Jesaja 7:14, eins og tær gera í 1. Mósebók 34:3, har Septuaginta heilt týðiliga sipar til eina unga kvinnu, sum ikki var moyggj. Her ber kortini til at siga, at framtíðarformurin í Septuaginta kann rættvísgera moyggina í Jesaja 7:14, meðan neyðtøkan av Dinu, sum

úr sjónarhorninum í 1. Mósebók 34:3 longu var hend, ger tað beinleiðis ómøguligt at týða tað grikska „parthenos“ til „moyggj“ í 1. Mósebók 34:3.³⁸ Hóast hetta er einasta ferð í Septuaginta, at „parthenos“ týðiliga sipar til eina unga kvinnu, sum ikki er moyggj, so prógvar hetta, at heldur ikki tað grikska orðið „parthenos“ (eins og tað hebraiska „almah“) altíð merkir „moyggj“,³⁹ og at grundarlagið undir kristnu tulkningini av Jesaja 7:14 (at tann unga kvinnan skuldi vera moyggj, tá hon gjørdist við barn) er ógvuliga ivasamt – eisini við støði í Septuaginta.⁴⁰

Ein natúrlig føðing í samtíðini hjá Jesaja

Justin Martyr (100-165), sum onga aðra viðmerking hevði til málsligu rættleiðingarnar frá jøðanum Tryfo enn, at hann av órøttum legði jøðarnar undir at hava falsað tann hebraiska tekstin, Origen (185-254) o.o. kristin royndu kortini at verja seg móti jøðunum við at halda uppá, at var kvinnan ikki moyggj, so var ikki talan um eitt tekin.⁴¹ Hetta er veik grundgeving, sum byggir á minst fyra skeivar treytir. 1) Tekin í jøðadóminum vóru ikki altíð knýtt at yvirnatúrligum hendingum,⁴² 2) tekin hjá Jesaja eru vanliga knýtt at natúrligum hendingum,⁴³ 3) tað er einki hjá Jesaja, sum bendir á, at teknið í Jesaja 7:14 er knýtt at nøkrum yvirnatúrligum, sum t.d. teknið í 7:11, sum Ákaz ikki tók av,⁴⁴ og 4) tað sæst týðiliga av tekninum í Jesaja 7:14, at tað ikki er knýtt at umstøðum kring føðingina, men tað er knýtt at hendingum eftir at barnið er føtt, m.a. navninum.⁴⁵ Tað hevði nú eisini verið rættiliga løgið av YHWH at

givið eitt tekin um sína nærveru og hjálp til tað hart trongda fólkíð í Judea í 734 f.Kr., sum var knýtt at einum inniligum loyndarmáli hjá eini ungari kvinnu, enntá 730 ár seinni,⁴⁶ ið hon fór at hava trupult við at sannføra nakran annan enn seg sjálva um, tá tekin pr. definitión noyðast at vera almenn fyri tey, sum skulu sannførast.⁴⁷ Hartil kemur, at føðing uttan jarðiskan faðir var eitt ókent fyrbrigdi innan tann hebraiska jødadómin, meðan hesin tankin var rættiliga útbreiddur innan tann griksk-rómverska mentanarheimin, har Septuaginta og kristindómurin høvdu sín uppruna.⁴⁸ Her er v.ø.o. ikki neyðugt við yvirnatúrligum frágreiðingum.

Hvussu trýst kristin longu í fornøldini hava verið av jøðunum sæst eisini týðiliga av Origen, sum vardi kristnu útlekkingina av Jesaja 7:14 móti upphaldum í eini bók hjá rómverjanum Celsus frá 177 e.Kr.: „*if the Jew, whom Celsus personates, being used to make critical remarks on words, should tell us that the word, which is translated virgin, should be rendered young woman, I answer, the Hebrew word עלמה, which the Septuagint translate virgin, though others favor his meaning of the word, is understood of a virgin in the Book of Deuteronomy (Deu. Xxii. V. 23.)*“.⁴⁹ Tí í 5. Mósebóg 22:23 sæst orðið „*almah*“, „*ung kvinna*“, ongastaðni brúkt – har verður orðið כהולה (*bethulah*), sum merkir „*moyggj*“,⁵⁰ brúkt.⁵¹ Heldur ikki her stuðla teir elstu varðveittu hebraisku tekstirnir teimum kristnu mótvegis jøðunum.

Hetta eru alt viðurskifti, sum sannførandi prógva, at tann unga kvinnan í Jesaja 7:14 ongantið var hugsað ella heldur tulkad at skula vera moyggj, tá ið hon gjørdist

við barn, men hetta eru kortini viðurskifti, ið eru óviðkomandi fyri tann avgerandi kristna spurningin, tí uttan mun til, hvat slag av tekni talan er um, so høvdu spádómsorðini upprunaliga einki við føðing Messiasar at gera.⁵² Messias verður ongantið nevndur í tekstinum,⁵³ og í teimum 456 tilsipingunum til skriftstøð um Messias í Gamla Testamenti, ið eru kend frá fornum jødiskum heimildum, er eingin til Jesaja 7:14.⁵⁴ Tað sæst eisini týðiliga av 7:15-16, at sonurin var eitt heilt vanligligt menniskja, sum skuldi læra at skyna á góðum og óndum, og at spádómurin skuldi ganga út í samtiðini hjá Ákazi.⁵⁵ Tað sama sæst eisini av, at hebraiska orðið „*almah*“ í Jesaja 7:14 stendur í bundnum formi, העלמה⁵⁶ (*ha almah*), t.e. „*tann unga kvinnan*“, sum ger tað sannlíkt, at Jesaja sipaði til eina heilt ávísa kvinnu, sum bæði hann og Ákaz kendu.⁵⁷ Tann bundna formin hevur týðingin hjá Jákupi Dahl og Kristiani Osvald Viderø fingið rætt, t.e. „*moyggjin*“. Tað verður v.ø.o. ikki sipað til eina ókenda „*moyggj*“, dupultar týðningar, t.d. eisini til Mariu moy 730 ár seinni,⁵⁸ – sum við implikatióin hevði merkt, at Jesaja sipar til tvær ymiskar føðingar av tveimum moyggjum – sum kristnir verjar av hesum spádóminum í Matteusevangeliinum og týðingin hjá Victori Danielsen tykist vilja leggja upp til við tí óbundna forminum. Jesajabók sipar í 7:14 til heilt ávísa unga kvinnu – í samtiðini hjá Jesaja profeti í 734 f.Kr.

Tað seinasta gerst týðiligari av, at hebraiski teksturin hevur lýsingarorðið הרה (*harah*), sum tykist vera samtiðarformur,⁵⁹ t.d. „*er við barn*“,⁶⁰ har føroysku týðingarnar hjá Victori Danielsen og Jákupi Dahl/

Kristiani Osvald Viderø hava framtíðarformin í Septuaginta, „skal verða við barn“ og „verður við barn“. Tað hebraiska lýsingarorðið הרה verður aðrastaðni í hebraisku skriftum jødanna, tá ið tað verður brúkt fyriskrivandi (*predicatively*), nýtt um eina farna viðgongutið (úr sjónarhorninum hjá frásøgu fólkinum, 1. Sámuelsbók 4:19),⁶¹ ein nútíðar støðu (1. Mósebók 16:11; 38:24; 2. Sámuelsbók 11:5),⁶² og ein gitnað, sum er um at henda í nærmastu framtíð (Dóm-arabókin 13:5,7).⁶³ Hetta sæst týðiliga av nevndu skriftstøðum í bíbliuni – eisini í teimum feroysku bíbliutýðingunum. Og tað er tann hebraiski teksturin, ikki tann grikski í Septuaginta, sum er avgerandi. At tann unga kvinnan skjótt skuldi eiga sæst eisini av, at hebraiska sagnorðið ילד, „føða“, er brúkt í nútíðar lýsingarhátti.⁶⁴

Martin Luther helt í polemikki við jøðarnar uppá, at: „*Alma in der ganzen Schrift an keinen Ort ein verrückt Weib heiße, und Wissen doch so herzlich wohl, sondern heiße an allen Orten ein Junge Dirne, die unverrückt und nie keins Mans schuldig worden ist, welche man je ein Jungfrau heißt, wie St. Matthäus und Lucas Jesaiam verdolmetschen.*“⁶⁵ Tað er rætt, at *eksplisit* verður í Gamla Testamenti ongantið við orðinum „*almah*“ sipað til eina gifta kvinnu, men í høpinum hjá Jesaja er tað óviðkomandi fyri ta røttu týðingina. Í fyrra lagi kann teksturin hjá Jesaja, sum vit hava sæð, skiljast í nútíð, „*er við barn*“, sum í so fall við *implikation* helst krevur, at sipað verður til gifta kvinnu – í halgu skriftum jødanna er einki dømi um kvinnu, sum verður við barn uttan seksuella samveru, og jøðarnir skiltu ongantið Jesaja 7:14 øðrvísi enn, at talan var um eina vanliga

føðing. Tá hugsað verður um sosialu støðuna hjá kvinnuni á døgum Jesaja, so er tað helst eisini ósannlíkt, at tann unga kvinnan í 7:14 kann hava verið hugsað at vera ógift og samstundis við barn, hóast hebraiska orðið „*almah*“ í Hásonginum 6:8 og Orðtøkunum 30:19 ávikavist sipar til ungar kvinnur í hareminum hjá Salomon og unga kvinnu, sum maður tráaði seksuelt eftir. Tá vit samstundis vita, at orðið „*almah*“ í sjálvum sær bara merkir ung kvinna, uttan at tað er avgjørt, um hon er ógift ella gift, samstundis sum teknið hjá Jesaja ikki tykist snúgva seg um eitt undur, so fylgir mest sannlíkt av hesum, at tann unga kvinnan er gift. Í øðrum lagi kann teksturin hjá Jesaja sipa til nærmastu framtíðina, soleiðis sum tann grikska týðingin, Septuaginta, leggur upp til, men tá er tað óviðkomandi, um tann unga kvinnan var gift ella ikki, tá ið Ákaz fekk teknið frá YHWH, tí tá tykist *implikationin* vera, at tann unga kvinnan var gift, tá ið hon stutt seinni gjørdist við barn – natúrliga. Tann rætta týðingin tykist sambært nýggjastu granskingini undir øllum umstøðum vera „*tann unga kvinnan*“, ikki „*moyggin*“, og sipað verður einans til samtíðina hjá Jesaja profeti í 730-árunum f.Kr. Hetta seinasta tykist Martin Luther eisini viðrøkna, tá hann endurgevur Jesaja 7:14, „*Gott wird auch selbst ein Zeichen geben. Siehe eine Jungfrau ist schwanger und wird ein Son gebären*“,⁶⁶ hóast hann her viðger Jesaja 7:14 óheft av teksthøpinum hjá profetinum, sum týðiliga sipar til hansara egnu tíð. Heldur ikki nevnr hann her nakað um, at jøðarnir tulkaðu hetta skriftstaðið sum eina tilsiping til Hezekiah. Martin Luther nevnr hinvegin

möguleikan fyri, at talan kann vera um eina unga kvinnu, sum um eitt ár ella so skuldi standa brúður og gerast við barn á vanligan hátt, men hann vragar möguleikan við somu grundgeving sum Justin Martyr og onnur kristin undan honum – at so hevði ikki verið talan um eitt „*tekin*“.⁶⁷ Hendan grundgevingin er bæði viðgjørd og afturvíst fyrr í greinini.⁶⁸

Tað er v.ø.o. lítið at ivast í, at spádómsorðini í Jesaja 7:14 sipa til eina heilt ávísa kvinnu í samtíðini hjá Jesaja, sum longu var við barn ella var um at verða við barn, tá ið teknið var givið av YHWH. Hesi spádómsorðini í Jesaja sipa ikki í sínum upprunaliga høpi til føðing Jesusar av Mariu moy 730 ár seinni – í øllum førum ikki við støði í vísindaligum, málførðiligum ella søguligum sjónarhornum. Geza Vermes professari, sum telist millum heimsins kónastu serfrøðingar í jødadóminum á Jesusar døgum, sigur samsvarandi hesum: „*What is more, the 'almah' referred to in Isaiah 7, the young woman who in the near future will conceive and give birth to a son, is most unlikely to be a virgin. The context suggests that she is already married and is the wife of the reigning Jewish king, Ahaz, at the end of the eight century BC.*“⁶⁹ Samuel Lachs professari staðfestir avgjørdur, at: „*Isa. 7,14 has nothing whatever to do with birth by a virgin.*“⁷⁰ Howard Clarke professari, sum heldur uppá, at Jesaja „*explicitly*“ sipar til son hjá Ákazi, heldur nýtslu Matteusar av Jesaja 7:14 vera: „*a controversial „secondary interpretation,*“ „*creative misreading*“.⁷¹ Jøðarnir høvdu eina betri sök enn kristin, tá teir hildu uppá, at Jesaja 7:14 sipaði til son hjá Ákazi, hóast upplýsingar í 2. Kongabók 18:2 benda á, at Hezekiah var føddur

fyri 734 f.Kr. Upplýsingarnar eru tó neyvan sannar, tá ein samanbering av upplýsingum í 2. Kongabók 18:2 við 2. Kongabók 16:2 hevur við sær, at Ákaz bara var 10 ár, tá Hezekiah var føddur.⁷² Her er, sum helst við so nógvum tíðarfestingum í bíbliuni, okkurt komið heldur skeivt fyri onkustaðni.⁷³ Raymond Brown vísir hinvegin á, at tann hebraiski teksturin her er so ógreiður, at tað heldur ikki ber til heilt at útihýsa möguleikanum fyri, at profeturin sipaði til eina føðing, sum var hend,⁷⁴ soleiðis sum vit hava sæð, at tað hebraiska orðið „*harah*“ onkuntíð er nýtt í halgu skriftum jøðanna. Tað er hinvegin neyvan nakar ivi um, at Jesaja sipaði til eina vanligu føðing í samtíðini hjá Akazi.⁷⁵

Eitt ørindi og fyra villur

Tað ber nú til at peika á, hvørjar tær triggjar villurnar í tí stutta setninginum, „*Moyggj skal verða við barn*“, sum standa í bibliutýðingini hjá Victori Danielsen, eru: 1) talan er ikki um „*moyggj*“ í Jesaja 7:14, men um „*unga kvinnu*“, sum Victor Danielsen eisini týðir orðið „*almah*“ til í Orðtøkunum 30:19; 2) orðið stendur í bundnum formi, og eigur tí ikki at týðast óbundið, „*moyggj/ung kvinna*“, men bundið, „*tann unga kvinnan*“; 3) hebraiska lýsingarorðið „*harah*“ er samtíðarformur, sum ikki eigur at týðast til „*skal verða við barn*“, men til „*er við barn*“⁷⁶ ella til „*er um at verða við barn*“.⁷⁷ Tann rætta týðingin av Jesaja 7:14 er sambært hesum: „*tann unga kvinnan er* (ella *er um at verða*) *við barn*“. Hetta verður eisini stuðlað av øllum kontekstinum í frásøgnini hjá Jesaja.⁷⁸ Tá Victor Danielsen eisini prýðir týðingina

við þúra ógrundað at skriva orðið „Honum“ við stórum H, so er tað heldur ikki nakað, sum hevur støði í tekstinum, men heldur nakað, ið er gjørt fyri at stuðla Matteus (1:23).

Deyðahavsrollurnar, sum vóru funnar í 1947 og stava frá tíðini nakað fyri og stutt eftir Jesu føðing, hava sambært John Trevor prógvað sjónarmiðið. John Trevor, sum var tann fyrsti granskarin, ið fekk høvi til at taka myndir av tí stóru Jesajarulluni, sigur, at: *„despite the fact that nineteen scrolls of Isaiah have come from the caves, there is not a single bit of evidence to suggest that any Hebrew text of Isaiah 7:14 ever included the word for „virgin,“ though it is found in Greek LXX copies made by Christians. The oldest Isaiah text (1QIsa) clearly shows ha’almah in a context that related to a historical event of 735 B.C. and carried the obvious reference to a particular „young woman“ who was then pregnant and „about to bear a child.“*⁷⁹ Hetta skal haldast upp ímóti tí sannroynd, at bara viðvíkjandi Jesaja 7:14 hava granskarar lagt merki til, at tann varðveitti hebraiski teksturin frá 1000 e.Kr. í fyra fòrum hevur eina øðrvísi orðing enn tann stóra Jesajarullan frá 100 f.Kr., sum var funnin millum deyðahavsrollurnar.⁸⁰ Tær fòroysku bíbliurnar hava hinvegin varðveitt framtíðarformin og aðrar óneyvleikar í Septuaginta, tí Matteus brúkti Septuaginta, hóast hesin teksturin heldur ikki hevur nakað við Jesu føðing at gera.

Deyðahavsrollurnar hava eisini avdúkað, at har teir annars elstu varðveitti hebraisku tekstirnir frá uml. 1000 e.Kr., sum flest allar kristnar bíbliur eru týddar við støði í – eisini tær báðar fòroysku bíbliurnar, sum

tí eru ósekar hesum viðvíkjandi – í Jesaja 7:14 hava eina orðing, sum merkir „og hon kallar hann“,⁸¹ hava nógv eldri tekstir frá uml. 100 f.Kr. eina hebraiska orðing, sum annaðhvørt kann týðast til „og hann kallar hann“ ella „og hann kallast“⁸² – t.e. at sum í Septuaginta er tað helst Ákaz, ikki tann unga kvinnan, sum skal geva barninum navn. Hartil kemur, at meðan navnið, Immanuel (gud við okkum), er skrivað sum tvey orð í tí hebraiska tekstinum frá 1000 e.Kr., „*imanu el*“, עִמָּנוּ אֵל, sum kundi bent á, at talan ikki er um navn, heldur um týdning, so er tað skrivað í einum í deyðahavsrollunum, „*immanuel*“, עִמָּנוּ אֵל,⁸³ sum kundi bent á, at talan er um eitt veruligt navn, Immanuel, t.e. hvørki Hezekiah (gud gevur styrki) ella Jesus (gud frelsir). Tað kundi bent á, at Jesaja 7:14 sipaði til aðra konu í hareminum hjá Ákazi enn móður Hezekiah, men tað er tó greitt, 1) at jøðarnir longu fyri kristindómin skiltu hendan tekstin sum eina tilsiping til Hezekiah kong, t.e. til sonin hjá Ákazi, 2) at Messias ongantíð verður nevndur í tekstinum hjá Jesaja, 3) at hesin tekstur hjá Jesaja ongantíð av jøðum varð skiltur sum ein tilsiping til føðing Messiasar, og 4) at jøðarnir heldur ongantíð skiltu tekstin sum eina tilsiping til, at sonurin skuldi føðast av moyggj.

Hervið fellur allur samanhangur millum hetta skriftstaðið, Jesaja 7:14, og Matteusevangeliðið 1:23, uttan sjálvandi tann samanhangurin, sum evangelisturin Matteus fann uppá umleið 800 ár seinni. Jesaja sipar til heilt ávísa unga kvinnu á døgum Jesaja, sum skuldi gerast við barn á vanligan hátt.

Nýggjari bíbliutýðingar og kristologi

Hetta er sjálvandi eisini grundin til, at tann viðurkenda amerikanska bíbliutýðingin, New Revised Standard Version frá 1990, týðir Jesaja 7:14 soleiðis: „*the young woman is with child*“. Tann vísindaliga New English Bible frá 2005, hevur týtt Jesaja 7:14 soleiðis: „*this young woman is about to conceive*“. Enntá tann danska kirkjubíblían frá 1992 hevur hesa orðingina: „*den unge kvinde skal blive med barn*“. Her tykist villa hava sníkt seg inn í týðingina, framtíðarformurin, ið ger tað møgult hjá kristnum at tulka skriftstaðið, sum um tað sipar til hending 730 ár seinni. Donsku týðararnir høvdu upprunaliga týtt orðingina í nútíð, „*er gravid*“, men eftir trýsti frá serliga Indre Mission varð orðingin broytt til framtíðarformin.⁸⁴ Christian Halvgaard, sum hevur granskað alt arbeiðið við at týða donsku bíbliuna frá 1992, staðfestir, at tað: „*skulle ... være godt-gjort, at der i arbejdet med 1992-oversættelsen blev tilgodeset andre interesser end de rent videnskabelige*“.⁸⁵ Tað sama hendi í 1970, tá katólskir týðarar arbeiddu við The New American Bible. Tá varð moyggjin, „*the virgin*“, sett inn í Jesaja 7:14 eftir avgerð hjá katólsku biskupunum í USA – í stríð við ivasamar katólskar týðararar.⁸⁶ Í 1952 brendu bíbliutrúgv kristin í USA Revised Standard Version bíbliutýðingina, sum hevði skift „*virgin*“ út við „*young woman*“.⁸⁷ Tey kristnu hildu, at týðararnir settu seg upp ímóti bíbilsku søguni um Mariu moy, men teir hildu seg bara til bíbilsku tekstin. Tað áttu tey bíbliutrúgvu eisini at gjørt.

Niðurstøða

Í hesi viðgerð av dømi úr Jesaja 7:14 um týðing í teimum føroysku bíbliunum er tað vorðið greitt, at tær føroysku bíbliurnar eins og aðrar kristnar bíbliur onkuntíð týða tekstin kristologiskt heldur enn málfroðiliga heilt rætt. Gamla Testamenti verður her týtt inn í Nýggja Testamenti, hóast tað er heilt týðiligt í nevnda dømi, at teksturin í Gamla Testamenti upprunaliga einki hevði við Nýggja Testamenti at gera. Hendan niðurstøðan byggir bæði á søguliga og málfroðiliga gransking, men hon sæst eisini týðiliga av tí, at hvørki við atliti at tí hebraiska ella tí grikska tekstinum tykjast tær føroysku bíbliutýðingarnar altíð heilt eintýddar viðvíkjandi vali av føroyskum orðingum í mun til upprunatekstin. Hetta kemst møguliga av, at har kristologiski týðningurin ikki er so avgerandi, hevur málfroðin fingið sín rætt, meðan kristologiin hevur vunnið á málfroðini, har gudfroðin hevur verið mett at vera avgerandi. Hetta seinasta hevur óivað verið avgerandi viðvíkjandi Jesaja 7:14, har kristologisk tulking hevur verið mett at vera meira avgerandi enn málfroðilig viðurskipti.

Úr einum vísindaligum sjónarhorni tykist tað undir øllum umstøðum vera rættiliga ósannlíkt, og í veruleikanum eisini meiningsleyst at halda uppá, at Jesaja 7:14 sipar til eina undurfulla føðing av moyggj umleið 730 ár seinni,⁸⁸ bara tí at Matteusevangeliið við stóði í eini sera fríari grikskari týðing av fornum hebraiskum tekstum av Jesaja 7:14 helt uppá tað umleið 800 ár eftir Jesaja. Hetta sjónarmiðið tykist vera gudfroðiliga grundað í tí kristna Nýggja Testamenti, ikki í søguligum og málfroðiligum rannsóknum í tekstinum hjá Jesaja,

sum heldur ekki tykist loyva hesi tulkningu.⁸⁹ Spádómsorð í Jesaja 7:14, sum sambært bíbilskari tíðarfesting stáva frá 734 f.Kr., og sum sambært einsamallari frásögn hjá Matteusi 800 ár seinni skuldu snúð seg um fœðing Jesusar av Mariu moy, hoyra avgjørt til bólkin av rættiliga ivasomum spádómum. Tað er eisini gjørt vart við, at flest øll spádómsorð hjá Jesaja í veruleikanum eru viðmerkingar til hansara egnu samtíð.⁹⁰ Matteus 'fann' ikki ein týdning í Jesaja 7:14, sum hevði ligið fjaldur har, síðan hann varð skrivaður. Matteus, sum tulkaði tekstin hjá Jesaja við stœði í vanligum jødiskum tulkingsarkynstri í síni egnu samtíð í 1. øld e.Kr., legði ein 'nýggjan' og øðrvísi týdning í tekstin hjá Jesaja, sum upprunaliga ikki var til staðar.

Tað er greitt, at Matteus 1:23 er ein aftursögn til Jesaja 7:14, sum ikki er ein forsögn til Matteus 1:23. Spurningurin er bara, um kristin, sum siga seg taka skriftina í størsta álvara, taka hana í so stórum álvara, at tey lata hevdvunna kristna gudfrœði (kristologi) víkja fyri 'rættari' (bíbilskari) málfrœði.

Heimildir:

- Abegg, M., Flint, P. and Ulrich, E. (ed.). 1999. *The Dead Sea Scrolls Bible. The Oldest Known Bible Translated for the First Time into English*. HarperSanFrancisco, New York.
- Alexander, J. A. 1865. *Commentary on the Prophecies of Isaiah*. I-II bind. Andrew Elliot, Edinburgh.
- Arnold, B.T. and Choi, J.H. 2004. *A Guide to Biblical Hebrew Syntax*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bartlett, D. L. and Taylor, B. 2000. *Feasting on the Word. Year A. Preaching the Revised Common Lectionary*. Westminster John Knox Press, Louisville.
- Bauer, W. 2000. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. University of Chicago Press, Chicago and London.
- Baumgartner, W. and Koehler, L. 2001. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. I-II bind. Brill, Leiden, Boston og Köln.
- Bellamy, J. (ed.). 1712. *Origen against Celsus. Translated from the Original into English*. B. Milla, London.
- Bibelen. Den Hellige Skrifts Kanoniske Bøger*. 1956. Det Danske Bibelselskab, Keypmannahavn.
- Bibelen. Den Hellige Skrifts Kanoniske Bøger*. 1992. Det Danske Bibelselskab, Keypmannahavn.
- Biblia Sacra. Utriusque Testamenti. Editio Hebraica et Graeca*. 2005. Hendrickson Publisher, Massachusetts.
- Biblia. Tað er Halga Bók. Gamla Testamenti og Nýggja*. 1972. Det Danske Bibelselskab, Keypmannahavn.
- Bíblían. Hin Heilaga Skriftin*. 1977. Hin Føroyski Bibliugrunnurin, Tórshavn.
- Borg, M.J. and Crossan, J.D. 2009. *The First Christmas. What the Gospels Really Teach About Jesus's Birth*. HarperOne, New York.
- Brenner, J.A. 2005. *The Ancient Hebrew Lexicon of the Bible*. Virtualbookworm.com Publishing, College Station.
- Brown, F., Driver, S. R. and Briggs, C. A. (eds). 1939. *A Hebrew and English Lexicon of The Old Testament. With an Appendix Containing the Biblical Aramaic*. Clarendon Press, Oxford.

- Brown, R.E. 1999. *The Birth of the Messiah. A Commentary on the Infancy Narratives in the Gospels of Matthew and Luke*. Updated Edition. Doubleday, New York.
- Brown, R.E. 2010. *An Introduction to the New Testament*. Yale University Press, Yale.
- Chadwick, H. (ed.). 1980. *Origen. Contra Celsum*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Charlesworth, J.H. (ed.). 2006. *The Bible and the Dead Sea Scrolls*. I-III bind. Baylor University Press, Waco.
- Chilton, B. 2000. *Rabbi Jesus. An Intimate Biography*. Random House, New York.
- Clarke, H.C. 2003. *The Gospel of Matthew and its Readers. A Historical Introduction to the First Gospel*. Indiana University Press, Bloomington.
- Cowley, A.E. (ed.). 1956. *Gesenius' Hebrew Grammar*. Oxford University Press, London.
- De Hamel, C. 2001. *The Book. A History of The Bible*. Phaidon, New York.
- Delitzsch, F. 1884. *Biblical Commentary on the Prophecies of Isaiah*. I-II bind. T. and T. Clark, Edinburgh.
- Dunn, J.D.G. 2003. *Christianity in the Making. Volume I. Jesus Remembered*. Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids.
- Dunn, J.D.G. and Rogerson, J.W. (eds). 2003. *Eerdmans Commentary of the Bible*. Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids.
- Ehrman, B.D. 2008. *God's Problem. How the Bible Fails to Answer Our Most Important Question – Why We Suffer*. HarperCollins Publishers, New York.
- Ehrman, B.D. 2009. *Jesus, Interrupted. Revealing the Hidden Contradictions in the Bible (and Why We Don't Know About Them)*. HarperCollins Publishers, New York.
- Ehrman, B.D. 2011. *Forged. Writing in the Name of God – Why the Bible's Authors Are Not Who We Think They Are*. HarperCollins e-books, New York.
- Finkelstein, I. and Silberman, N.A. 2002. *The Bible Unearthed. Archaeology's New Vision of Ancient Israel and The Origin of Its Sacred Texts*. Touchstone, New York.
- Fox, R.L. 1992. *The Unauthorized Version. Truth and Fiction in the Bible*. Alfred A. Knopf, New York.
- Fredriksen, P. 2000. *From Jesus to Christ. The Origins of the New Testament Images of Jesus*. Second Edition. Yale University Press, New Haven og London.
- Funding, E. 2007. *Føroyskar bibliutýðingar og týðingarroyndir*. Fróðskapur, Tórshavn.
- Gray, G.B. 1912. *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah*. I bind. Charles Scribner's Sons, New York.
- Gromacki, R.G. 2008. *The Virgin Birth. A Biblical Study of the Deity of Jesus Christ*. Kress Christian Publications, Woodlands.
- Halvgaard, C. 2008. *Kilde eller kanon? Kampen om Den danske Bibel*. Museum Tusulanums Forlag, Keypmannahavn.
- Herbener, J-A. P. 2004. *Bibeloversættelse mellem konfession og videnskab*. C. A. Reitzel, Keypmannahavn.
- Herbener, J-A. P. 2006. *Teologi og Magt. En Debatbog om Den Autoriserede Bibeloversættelse*. C. A. Reitzel, Århus.
- Hitzig, F. 1833. *Der Prophet Jesaja*. C. F. Winter, Heidelberg.
- Kelly, J.F. 2004. *The Origins of Christmas*. Liturgical Press, Collegewille.
- Kelly, J.F. 2008. *The Birth of Jesus According to the Gospels*. Liturgical Press, Collegewille.
- Kennard, D.W. 2008. *Messiah Jesus. Christology*

- in His Day and Ours*. Peter Lang Publishing, Inc., New York.
- Klausner, J. 1955. *The Messianic Idea In Israel. From Its Beginning to the Completion of the Mishnah*. The Macmillan Company, New York.
- Knight, D.A. and Levine, A-J. 2011. *The Meaning of the Bible. What the Jewish Scriptures and Christian Old Testament Can Teach Us*. HarperOne, New York.
- Lachs, S.T. 1987. *A Rabbinic Commentary on the New Testament. The Gospels of Matthew, Mark and Luke*. Ktav Publishing House Inc, New York.
- Lausten, M.S. 2005. *Martin Luther – munk, op-rører, reformator*. Alfa, Frederiksborg.
- La Verdere, E. 2004. *The Annunciation to Mary. A Story of Faith. Luke 1:26-38*. Liturgy Training Publications, Chicago.
- Luther, M. 1555. *Der Andere Teil aller Bücher und Schriften des thewren seligen Mans Doct. Mart. Lutheri. Vom XXII. Jar an bis auff den Christlichen und seligen Abschied aus Diesem Leben des Hochlöblichen Herrn Fridrichen Hertzogen und Churfürst zu Sachssen im Mein des XXV Jars*. Christian Rödinger, Jena.
- MacCulloch, D. 2010. *Christianity. The First Three Thousand Years*. Penguin Books, New York.
- Machen, J.G. 1905 and 1906. *The New Testament Account Of The Birth Of Jesus*. I-II. The Princeton Theological Riview, 3.4, Princeton, 1905 og 4.1, 1906.
- Meier, J.P. 1991. *A Marginal Jew. Rethinking the Historical Jesus: The Roots of the Problem and the Person*. I bind. Doubleday, New York.
- Miller, R.J. 2003. *Born Divine. The Births of Jesus and Other Sons of God*. Polebridge Press, Santa Rosa.
- Miller, R.J. 2008. *The Illegitimacy of Jesus in the Gospel of Matthew*. Juniata College Press, Huntingdon.
- Müller, M. 1997. *Det Gamle Testamente som kristen bog*. Anis, Keypmannahavn.
- Müller, L. og Müller, M. 2004. *Politikens Bibelleksikon*. Politikens Forlag, Keypmannahavn.
- Neusner, J. and Avery-Peck, A.J. (eds). 2004. *The Blackwell Companion to Judaism*. Blackwell Publishing Ltd., Carlton.
- Nielsen, K. 2009. *Kommentarer til Jesaja 1-12*. Aarhus Universitet, Århus.
- New English Bible*. 2005. Biblical Study Press.
- Orr, J. 1907. *The Virgin Birth of Christ*. Hodder and Stoughton, London.
- Ottley, R.R. 1904. *The Book of Isaiah According to the Septuagint (Codex Alexandrinus)*. I. *Introduction and translation with a Parallel Version from the Hebrew*. Cambridge University Press, London.
- Ottley, R.R. 1906. *The Book of Isaiah According to the Septuagint (Codex Alexandrinus)*. II. *Text and Notes*. Cambridge University Press, London.
- Pietersma, A. and Wright, B.G. (eds). 2007. *A New English Translation Of The Septuagint and the Other Greek Translations Traditionally Included under That Title*. Oxford University Press, New York og Oxford.
- Porter, J.R. 1999. *Jesus. Menneske og Myte*. Gad, Keypmannahavn.
- Pratico, G.D. and Van Pelt, M.V. 2007. *Basics of Biblical Hebrew. Grammer*. Zondervan, Grand Rapids.
- Redditt, P.L. 2008. *Introduction to the Prophets*. Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids.
- Reinach, S. 1909. *Orpheus. A General History of Religions*. William Heineman, London.
- Reid, B.E. 2005. *The Gospel According to*

- Matthew. New Collegeville Bible Commentary. New Testament.* Liturgical Press, Collegeville.
- Richardson, P. 1999. *Herod. King of the Jews and Friend of the Romans.* T & T Clark, Edinburgh.
- Roberts, A. and Donaldson, J. (eds). 1995. *Ante-Nicene Fathers. The Apostolic Fathers with Justin Martyr, Irenaeus.* I bind. Hendrickson Publishers, Inc., Massachusetts.
- Schaberg, J. 2006. *The Illegitimacy of Jesus. A Feminist Theological Interpretation of the Infancy Narratives, Expanded Twentieth Anniversary Edition.* Sheffield Phoenix Press Ltd, Sheffield.
- Seidman, N. 2006. *Faithful Renderings. Jewish-Christian Difference and the Politics of Translation.* The University of Chicago Press, Chicago.
- Smith, G.V. 2007. *The New American Commentary. An Exegetical and Theological Exposition of Holy Scripture. Isaiah 1-39.* B and H Publishing Group, USA.
- Smith, G.A. 1910: *The Book of Isaiah.* I bind. Hodder and Stoughton, London.
- Spong, J.S. 2011. *Re-Claiming the Bible for a Non-Religious World.* HarperOne, New York.
- Strauss, D.F. 1860: *The Life of Jesus, Critically Examined.* I-II bind. Calvin Blanchard, New York.
- Sølvará, H.A. 2007. *Guds orð ella orð um Gud. Tekstur & söga í Bibliuni.* Fróðskapur, Tórhavn.
- Tabor, J.D. 2007. *The Jesus Dynasty: The Hidden History of Jesus, His Royal Family, and the Birth of Christianity.* Simon and Schuster, New York.
- The Holy Bible, Revised Standard Version.* 1971. New York, 2. útgáva.
- The Holy Bible, The New Revised Standard Version.* 1990. New York.
- The Jewish Bible. Tanakh: The Holy Scriptures. The New JPS Translation According to the Traditional Hebrew Text.* 1985. Jewish Publication Society of America, Philadelphia.
- The New American Bible.* 2005. Oxford University Press, Oxford.
- Theissen, G. 2004: *De første kristnes religion. En teori om urkristendommen.* Syddansk Universitetsforlag, Odense.
- Trever, J.C. 2003. *The Dead Sea Scrolls. A Personal Account.* Gorgias Press, New Jersey.
- Ulrich, E. and Flint, P.W. 2010. *Discoveries in the Judaean Desert XXXII. Qumran Cave 1 II. The Isaiah Scrolls. Part 1: Plates and Transcriptions.* The Clarendon Press, Oxford.
- Ulrich, E. and Flint, P.W. 2010. *Discoveries in the Judaean Desert XXXII. Qumran Cave 1 II. The Isaiah Scrolls. Part 2: Introductions, Commentary, and Textual Variants.* The Clarendon Press, Oxford.
- Vermes, G. 2006. *The Nativity. History and Legend.* Doubleday, New York.
- Vermes, G. 2010. *The Real Jesus: Then and Now.* Fortress Press, Minneapolis.
- Wade, G.W. 1911. *The Book of the Prophet Isaiah. With Introduction and Notes.* Methuen and Co. Ltd., London.
- Wheless, J. 2007. *Forgery in Christianity. A Documented Record of the Foundation of the Christian Religion.* Filiquarian Publishing Llc., Elk Grove Village.
- White, M. 2010. *Scripting Jesus. The Gospels in Rewrite.* HarperOne, New York.
- Witherington III, Ben. 2001. *The New Testament History. A Narrative Account.* Baker Academic, Grand Rapids.

Viðmerkingar

- ¹ Machen, 1906: 67.
- ² Tær føroysku bíbliutýðingarnar eru í síni heild viðgjörðar av Eلسu Funding. Funding, 2007.
- ³ Gray, 1912: 133.
- ⁴ Robert Miller professari vísir í øllum førurum ikki á nakran tilíkan samanhag í síni viðgerð av hesum báðum spádómsorðunum. Miller, 2003: 164-165. Tað gera professararnir Marcus J. Borg og John Dominic Crossan heldur ikki í teirra viðgerð av báðum spádómsorðunum. Borg og Crossan, 2009: 202-207. Tað ger Raymond Brown professari heldur ikki í sínum megnar verki um tær bíbilsku føðifrásagnirnar. Brown, 1999: 184-187.
- ⁵ De Hamel, 2001: 46; Funding, 2007: 21.
- ⁶ Müller, 1997: 15-22. Um ta griksku Septuaginta týðingina skripar Elsa Funding prestur í høvuðsritgerð síni um tær føroysku bíbliutýðingarnar: „*Tann málsliigi ójavnin, tá ið Lógin er undantikin, sum eyðkennir LXX, sigur frá, at mangir týðarar hava verið um verkið, og at hetta er farið fram í minst eitt 100-ára tíðarskeið. ... Jesaja er t.d. umsettur sera frítt; hetta fær týðning fyri NT, har hann er ein teirra, ið tíðast verða endurgivnir*“. Funding, 2007: 39.
- ⁷ Bauer, 2000: 777.
- ⁸ Brown, 1999: 149.
- ⁹ Meier, 1991: 221-222.
- ¹⁰ Brown, 1999: 148-149; Witherington, 2001: 68; Schaberg, 2006: 71; Tabor, 2007: 340; Kelly, 2008: 38.
- ¹¹ Miller, 2003: 202; Miller, 2008: 30.
- ¹² Ottley, 1904: 89, Gray, 1912: 127; Brown, 1999: 145; Vermes, 2006: 63.

- ¹³ Nýggj ensk týðing av Jesaja, 7:10-14, í Septuaginta týðingini, er orðað soleiðis: „*And the Lord spoke further to Achaz, saying, Ask for yourself a sign of the Lord your God, in depth or in height. But Achaz said, I will not ask, nor will I put the Lord to the test. Then he said: „Hear now, O house of David! Is it a small thing for you to provoke a fight with mortals? How then do you provoke a fight with the Lord? Therefore the Lord himself will give you a sign. Look, the virgin shall be with child and bear a son, and you shall name him Emmanouel*“. Pietersma og Wright (ritstj.), 2007: 830. Sambært Kirsten Nielsen professara sipar Jesaja framvegis til Ákaz, tá hann fer at tosa til „Davids Hús“. Nielsen, 2009: 120. Tað tykist eisini heilt týðiligt av, at í 7:14 verður 2. persónur í eintali, „tú“, brúktur. Jane Schaberg staðfestir tí eisini, at: „In Isa 7:13 Ahaz is addressed as „house of David.““. Schaberg, 2006: 195.
- ¹⁴ Lachs, 1987: 7; Meier, 1991: 222 og 244. Brown, Driver og Briggs siga „girl“, „marriageable“, Brown o.a., 1939: 655, meðan Baumgartner og Koehler her einans hava „girl“. Baumgartner og Kohler, 2001, I bind: 707. New English Bible, 2005, hevur í Mósebók 34:3 týtt hetta hebraiska orðið sum „almah“, t.e. „the young woman“.
- ¹⁵ Finkelstein og Silberman, 2002: 233-234; Roberts og Donaldson (ritstj.), 1995: 216.
- ¹⁶ Witherington, 2001: 68.
- ¹⁷ Neusner og Avery-Peck (ritstj.), 2004: 254; Borg og Crossan, 2009: 202; Spong, 2011: 320.
- ¹⁸ James Dunn sigur um nýtslu Matteusar av spádómsorðum í Gamla Testamenti, at: „the fulfillment quotations are usually regarded as evidence of his own hand“. Dunn, 2003:

341. Raymond Brown upplýsir, at: „*Many times, however, it is hard to imagine that the Matthean citations could have been used independently of their present context. Most likely, therefore, Matt originated the use of many of the citations introduced by a formula.*“ Brown, 2010: 208.
- ¹⁹ Richardson, 1999: 295-298.
- ²⁰ Ehrman, 2008: 103-104.
- ²¹ Vermes, 2006: 58-59; Ehrman, 2009: 74.
- ²² Charlesworth (ritstj.), 2006, I bind: 28. Geza Vermes professari vísir á, at hesi viðurskipti hava við sær, at tað ikki ber til fullkomiliga at útihýsa móguleikanum fyri, at varðveittu útgávarnar av Septuaginta, t.d. viðurskiptini kring moyggina í Jesaja 7:14, seinni vóru tillagaðar til Matteus 1:23. Vermes, 2006: 129-130.
- ²³ Pietersma og Wright (ritstj.), 2007: 823-824.
- ²⁴ Brown, 1999: 145 og 151-152; Vermes, 2006: 63.
- ²⁵ Kelly, 2008: 38. Raymond Brown tykist eisini halda, at tá Matteus valdi at brúka orðið „tey“ í síni griksku endurgeving av Jesaja 7:14, so var tað helst bara av gudfrøðiligum grundum. Brown, 1999: 151.
- ²⁶ Reinach, 1909: 197; Müller, 1997: 17.
- ²⁷ Roberts og Donaldson (ritstj.), 1995: 216.
- ²⁸ Knight og Levine, 2011: 50. Fyri álop hjá Justin Martyr á jødarnar: Roberts og Donaldson (ritstj.), 1995: 234.
- ²⁹ Her er víst til úrval av verkum og hebraiskum orðabókum, sum upplýsa, at orðið *almah* einans merkir ung kvinna. Delitzsch, 1884: 217; Machen, 1906: 67; Reinach, 1909: 197; Smith, 1910: 115; Wade, 1911: 48; Gray, 1912: 126-127; Brown, Driver og Briggs (ritstj.), 1939: 761; Cowley (ritstj.), 1956: 390; Lachs, 1987: 7; Meier, 1991: 222 og 243; Müller, 1997: 20-21; Brown, 1999: 147-148; Porter, 1999: 68; Chilton, 2000: 7-8; Baumgartner og Koehler, 2001: 836; Witherington, 2001: 68; Trever, 2003: 168; Clarke, 2003: 5; Miller, 2003: 191; Kelly, 2004: 28; Reid, 2005: 16; Schaberg, 2006: 70; Vermes, 2006: 58-59; Wheless, 2007: 126-127; Tabor, 2007: 46; Kennard, 2008: 19; Redditt, 2008: 77-78; Kelly, 2008: 38-39; Ehrman, 2009: 74; Nielsen, 2009: 120; Bartlett og Taylor, 2010: 77; MacCulloch, 2010: 81; Vermes, 2010: 81; Knight og Levine, 2011: 49-50; Spong, 2011: 94.
- ³⁰ New English Bible, 2005, Hásongurin 6:8, viðmerking 15. Orðið kemur 7 ferðir fyri í Gamla Testamenti: I Mósebók 24:43, II Mósebók 2:8, Sálmi 68:26, Orðtøkini 30:19, Hásongurin 1:3 og 6:8 og síðan í Jesajabók 7:14. Harumframt kemur orðið fyri í Sálma 46:1 og í Fyrru Krýnikubók 15:20, men har í einum heilt øðrvísi høpi.
- ³¹ Brown, 1999: 147. New English Bible, 2005, hevur kortini eins og Jákup Dahl og Kristian Osvald Viderø týtt Orðtøkini 30:19: „*the way of a man with a woman*“ – kanska tí, at mett verður við implikatióin, at kvinnan er gift.
- ³² Umframt Jesaja 7:14 er tað bara í Hásongurinum 1:3, at Victor Danielsen hevur týtt „*almah*“ til moyggj, meðan Jákup Dahl og Kristian Osvald Viderø harumframt hava týtt hetta hebraiska orðið í Sálma 68:26 til „*jomfrúr*“.
- ³³ Um nýtsluna av hebraiska orðinum „*almah*“ í Gamla Testamenti upplýsir katolikkurin Raymond E. Brown m.a.: „*two passages demonstrate how poorly it would underline virginity: in Cant 6:8 it refers to women of the king’s harem, and in Prov 30:19 an ‘alma’ is the object of a young man’s sexual attention.*“ Brown, 1999: 147. New English

Bible upplýsir í viðmerking til Jesaja 7:14: „*Though the Hebrew word used ... (למַה, 'almah) can sometimes refer to a woman who is a virgin (Gen 24:43), it does not carry this meaning inherently. The word is simply the feminine form of the corresponding masculine noun עֶלֶם ('elem, „young man“; cf. 1 Sam 17:56; 20:22). The Aramaic and Ugaritic cognate terms are both used of women who are not virgins. The word seems to pertain to age, not sexual experience, and would normally be translated „young woman.“*“³⁴ New English Bible, 2005, Jesaja 7:14, viðmerking 26 til „woman“.

³⁴ Bibelen, 1956, viðmerking til orðið „jomfruen“ í Jesaja 7:14.

³⁵ Luther, 1555: 230. Her og í seinni endurgeving eftir bók hjá Luther frá 1555 er stavsetingin nútímansgjörð.

³⁶ De Hamel, 2001: 233, Lausten, 2005: 158-165.

³⁷ Viðmerking 29, 60 og 76.

³⁸ Nýggj ensk týðing av Septuaginta brúkar eins og tær føroysku bibliurnar tað samsvarandi enska orðið „maiden“ í 1. Mósebók 34:3 og „the virgin“ í Jesajabók 7:14. Pieter-sma og Wright (ritstj.), 2007: 29 og 830.

³⁹ Vermes, 2006: 59.

⁴⁰ Katolikkurin Jane Schaberg, sum er professari í gudfrøði, hevur í eini heimskendari og klassiskari bók frá 1987 beinleiðis grundgivið fyri, at tá Matteusevangelið m.a. brúkar tað sama grikska orðið, „parthenos“, í Jesaja 7:14, sum Septuaginta brúkar um ta neyðtiknu Dinu í 1. Mósebók 34:3, so er veruliga grundin tann, at Maria, eins og gentan Dina, var neyðtikin, áðrenn hon gjørdist við barn við Jesusi. Jane Schaberg grundgevvur tó serliga fyri hesum sjónarmiðinum við at sipa til 5. Mósebók

22:23-27, har Septuaginta eisini brúkar orðið „parthenos“, tá sipað verður til lóg-gávu um forføring ella neyðtøku av trú-lovaðari kvinnu. Schaberg, 2006: 72.

⁴¹ Roberts og Donaldson (ritstj.), 1995: 241; Chadwick, 1980: 34; Bellamy (ritstj.), 1712: 126.

⁴² Gray, 1912: 124-127; Müller og Müller, 2004: 302; Sølvará, 2007: 184-185.

⁴³ New English Bible, 2005, Jesaja 7:14, viðmerking 24.

⁴⁴ Nielsen, 2009: 120.

⁴⁵ Gray, 1912: 123-124; Brown, 1999: 149; Schaberg, 2006: 71; Vermes, 2006: 59; Borg og Crossan, 2009: 204.

⁴⁶ Douglas A. Knight og Amy-Jill Levine professorar gera í sambandi við bibliuna yvirhøvur vart við, at soleiðis eigur hon heldur ikki at lesast: „*The point of apocalyptic texts is not to predict the future; it is to provide comfort in the present. The Bible is not a book of teasers in which God has buried secrets only to be revealed three millennia later. This view turns the deity into a trickster, ignores the context of the Bible's original readers, who would have taken no comfort in knowing that in thousands of years the sufferings they presently were enduring would end, and reflects a hubris that insists that the Bible is addressed only to present readers.*“ Douglas og Levine, 2011: 252.

⁴⁷ Hesin grundleggjandi privati spurningur er ómøguligur at viðgera – í veruleikanum ómøguligur at taka í álvara – hjá søgufrøðingum, ið krevja almenna dokumentatión, men eisini gudfrøðiliga eru sambært Robert Miller professara stórir trupulleikar: „*Christians might ... nonetheless believe in the virgin birth solely on religious grounds. However, even within this approach to*

- belief in the virgin birth, the alleged facts of the case do not amount to a fulfillment of prophecy. This is an important point. Even if Mary's virginity was a physical fact, her miraculous pregnancy would not accomplish what a fulfilled prophecy is supposed to do: furnish evidence that Jesus was the messiah. The purpose of fulfilling a prophecy is defeated if it is fulfilled in secret.*" Miller, 2003: 166-167.
- ⁴⁸ Porter, 1999: 68; Theissen, 2004: 70-71 og 190-191; Vermes, 2006: 40, 61.
- ⁴⁹ Bellamy (ritstj.), 1712: 125. Stavsetingin er nútímansgjörd. Í týðingini hjá Henry Chadwick: „*But if a Jew should ingeniously explain it away by saying that it is not written 'Behold a virgin' but, instead of that, 'behold a young woman', we should say to him that the word Alma, which the Septuagint translated by 'parthenos' (virgin) and others by 'neanis' (young woman), also occurs, so to say, in Deuteronomy applied to a virgin.*“ Chadwick, 1980: 34.
- ⁵⁰ Brown, Driver og Briggs, 1939: 143-144; Baumgartner og Koehler, 2001: 166-167.
- ⁵¹ Chadwick, 1980: 34; Biblia Sacra, 2005: 325; New English Bible, 2005, Hásongurinn 6:8, viðmerking 15, Schaberg, 2006: 52.
- ⁵² Fredriksen, 2000: 37-38.
- ⁵³ Brown, 1999: 147; Ehrman, 2011: 165.
- ⁵⁴ Orr, 1907: 125. Robert Gromacki, sum kortini vil vera við, at sipað verður til Messias, tykist ekki vera ávirkaður av hesum, men tað er ekki sannførandi, tá hann fyrri at verja sjónarmiðið bara vísir á, at heldur ekki profetarnir altíð kendu týdningin av tí, ið teir finga opinberað. Gromacki, 2008: 170. David T. Landry sigur: „*it is virtually undisputed that there is no pre-Christian precedent for understanding this passage as a messianic prophecy, and even if it were a messianic prophecy it is by no means clear that at any point prior to the writing of Matthew it was understood as indicating that the messiah would be born of a virgin.*“ Her eftir Schaberg, 2006: 295.
- ⁵⁵ Miller, 2003: 164; Herbener, 2004: 152; Gromacki, 2008: 170; Borg og Crossan, 2009: 204.
- ⁵⁶ Á hebraiskum verður bókstavurin π (he) settur í byrjanini á einum navnorði fyrri at gera vart við, at orðið, t.d. עלמה, „*ung kvinna*“, stendur í bundnum formi, t.e. „*tann unga kvinnan*“. Pratico og Van Pelt, 2007: 45.
- ⁵⁷ Brown, 1999: 147-148; Schaberg, 2006: 70; Wheless, 2007: 126-127.
- ⁵⁸ Gary V. Smith heldur beinleiðis uppá, at tað tykist vera „*fundamentally illegitimate*“ at leggja nakað annað í hetta ørindi hjá Jesaja, ið ikki verður stuðlað av tulkungum av ørindinum sjálvum. Smith, 2007: 204-205. Robert Gromacki roynir at skilja millum ørindini 14 og 15-16, sum hann heldur uppá ávikavist sipa til Jesus og barn í samtíðini hjá Ákazi, – Gromacki, 2008: 172 – men einki í tekstinum loyvur hesum. Tvørturímóti verður heilt týðiliga sipað til sama barnið í øllum ørindunum. Viðmerkingar eru í veruleikanum óneyðugar.
- ⁵⁹ Brown, 1999: 144-149; Miller, 2003: 96.
- ⁶⁰ Tað sæst í hesum verkum: Hitzig, 1833: 86; Strauss, 1860, I bind: 114-15; Alexander, 1865, I bind: 172: „*הרה is not a verb or a participle (Vitringa, Rosenmüller), but a feminine adjective, signifying pregnant, and here connected with an active participle, to denote that the object is described as present to the Prophet's view*“; Ottley, 1904: 88-

89: „*is with child*“; Smith, 1910: 115; Gray, 1912: 127; Brown, Driver og Briggs (ritstj.), 1939: 248: „*pregnant women, women with child*“; The Jewish Bible, 1985: 631: „*Look, the young woman is with child and about to give birth to a son*“; Brown, 1999: 147-148; Abegg o.a. (ritstj.), 1999: 281: „*Look, the young woman has conceived and is bearing a son*“; Baumgartner og Koehler, 2001: 255-256: „*to conceive, to be pregnant*“; La Verdere, 2004: 48; Reid, 2005: 16; Brenner, 2005: 106; Schaberg, 2006: 85, 295: „*women already pregnant*“; Vermes, 2006: 59; Seidman, 2006: 39; Wheless, 2007: 126-127; Tabor, 2007: 46; Gromacki, 2008: 176; Ehrman, 2009: 74; Nielsen, 2009: 120; Borg & Crossan, 2009: 203: „*the young woman is with child and shall bear a son*“; Bartlett og Taylor, 2010: 77; Vermes, 2010: 85; Knight og Levine, 2011: 50: „*the young woman is with child*“; Spong, 2011: 94: „*woman is with child*“.

⁶¹ Biblia Sacra, 2005: 444.

⁶² Biblia Sacra, 2005: 23, 65 og 508.

⁶³ Miller, 2003: 96; Biblia Sacra, 2005: 420. Brown, 1999: 148, viðmerking 44; New English Bible, 2005, viðmerking 27 til „*conceive*“ í Jesaja 7:14.

⁶⁴ T.e. חָבַל, „*føðir*“. Biblia Sacra, 2005: 652. Kirsten Nielsen professari sigur hetta um lýsingarháttin í Jesaja 7:14: „*at hun derfor snart skal føde, viser desuden brugen af præsens participium af verbet føde ...*“. Nielsen, 2009: 120.

⁶⁵ Luther, 1555: 230.

⁶⁶ Luther, 1555: 230.

⁶⁷ Í viðmerkingini til Jesaja 7:14 skriver Martin Luther soleiðis: „*Das mag nicht gesagt sein von einer Jungfrau, die noch soll ein Braut werden. Denn was wäre das für*

ein groß Zeichen, dass ein Jungfrau jetzt über ein Jahr ein Kind trüge, so solcher der gemeine Naturlauf ist täglich vor Augen? Darum soll es ein Zeichen Gottes sein, so muss das sonderliches und groß sein, das gemeiner Naturlauf nicht geben kann, wie alle Gotteszeichen pflegen zu sein.“ Luther, 1555: 230. Hann viðurkennir enntá, at tað hebraiska „*almah*“ samsvarar betur við tað týska „*Magd*“, t.e. genta, tá Jesaja sambært honum sipar til „*ein solche Dirne, wie mannbar ist, und noch im Kranze gebet*“ – ikki til eina „*bethulah*“, sum eisini kann sipa til eina eldri moyggj. Luther, 1555: 230 f. Hetta er kortini ikki sannførandi, tí sum Paula Frederiksen peikar á, so sipar Jesaja til eina „*relatively unexceptional event*“, hóast hon eisini týðir „*almah*“ til „*young girl*“. Fredriksen, 2000: 38. Hartil kemur, at jødiskar gentur vóru vanliga giftar, tá tær vóru vorðnar 12 ára gamlar. Vermes, 2006: 56. Hevði Jesaja havt hugsað um nakað í jødiskum høpi so óhoyrt, sum eina føðinguttan jarðiskan faðir, so høvdu vit kunna gingið út frá, at hann eksplícit gjørdi vart við tað og m.a. brúkti hebraiska orðið, sum merkir moyggj, „*bethulah*“. Tað verður ikki gjørt fyrr enn í Septuaginta, ið sambært Paulu Fredriksen týðir „*the Hebrew aalmah*“, sum „*simply means „young girl*“, til „*the more ambiguous parthenos, which means either „young girl*“ or „*virgin*“ (Heb. Bethulah)“, og ikki fyrr enn tá „*this relatively unexceptional event – a young girl bearing a child – becomes a prediction of a miraculous birth*“. Fredriksen, 2000: 38. At tað er Matteus, ikki týðarirnin av Septuaginta, sum ger hetta til nakað „*miraculous*“, er nakað heilt annað.

⁶⁸ Viðmerkingar 42-48.

- ⁶⁹ Vermes, 2006: 59.
- ⁷⁰ Lachs, 1987: 7. Sí eisini Tabor, 2007: 46.
- ⁷¹ Clarke, 2003: 5-6.
- ⁷² Dunn og Rogerson, 2003: 505.
- ⁷³ Finkelstein og Silberman peika á kronologiskar villur í Gamla Testamenti. Finkelstein og Silberman, 2002.
- ⁷⁴ Brown, 1999: 148.
- ⁷⁵ Fox, 1992: 158; Brown, 1999: 147-148; Trevor, 2003: 168; Reid, 2005: 16; Schaberg, 2006: 295; Tabor, 2007: 46; Ehrman, 2009: 74; Vermes, 2010: 85; White, 2010: 244; Knight og Levine, 2011: 50.
- ⁷⁶ Hetta var eisini viðurkennt av Richard Ottley, sum í 1904 setti tann hebraiska og tann grikska tekstin upp synoptiskt, t.e. lið um lið, har hann ávikavist týddi viðkomandi orð í Jesaja 7:14 til „*is with child*“ og „*shall be with child*“, hóast hann lögdið nokk hevði orðingina „*the virgin*“ í báðum tekstunum. Ottley, 1904: 88-89. Hann viðurkendi kortini í viðmerkingunum til týðingina, at: *Many deny that the Heb. word necessarily means a virgin; but in practice it seems to be generally, if not always, used of such.* „*the virgin*“ kann tó neyvan vera tann mest eyðsýnda týðing av tí hebraiska orðinum, tá tann unga kvinnan enn tá „*is with child*“, og ikki bara sum í griksku týðingini „*shall be with child*“. At hansara týðing av hebraisku orðingini „*ha almah*“ til ta ensku „*the virgin*“ er kristologiskt og ikki málførðiliga grundað sæst týðiliga av framhaldinum, sum er soleiðis: „*The ultimate reference to our Lord's birth of the Virgin Mary is guaranteed by Matt. i. 23*“. Ottley, 1906: 142. Tað er eyðsæð, at Matteus, ið skrivaði 800 ár eftir Jesaja, ikki kann vera garantur fyri, at Jesaja sipaði til Jesu føðing av Mariu moy – uttan so, at øll vísindalig og metodisk kriterii

verða sett til síðis. Hartil kemur, at í BDB, klassisku Hebraisk-Ensku orðabókini, sum kom út á fyrsta sinni í 1906, stendur í fullum samsvari við m.a. New English Bible, 2005, men beinleiðis í stríð við Richard Ottley, hendan merking við tað hebraiska המלע, almah: „*young woman (ripe sexually; maid or newly married)*“. Brown, Driver og Briggs (ritstj.), 1939: 761. Baumgartner og Koehler upplýsa í fullum samsvari við hetta, at hebraiska orðið „*almah*“, sum verður brúkt í Jesaja 7:14, merkir: „*a young woman ... until the birth of her first child*“. Baumgartner og Koehler, 2001: 836. David T. Landry staðfestir eisini, at hetta samtíðarperspektivið, sum leggur upp til eina heilt vanligu føðing í samtíðini hjá Jesaja profeti í 730-árunum f.Kr.: „*is granted by most interpreters*“. Her eftir Schaberg, 2006: 295.

- ⁷⁷ New English Bible, 2005, viðmerking 27 til orðið „*conceive*“ í Jesaja 7:14.
- ⁷⁸ Vermes, 2010: 85.
- ⁷⁹ Trevor, 2003: 168.
- ⁸⁰ Ulrich og Flint, 2010, II partur: 68 og 126.
- ⁸¹ Brown, 1999: 145.
- ⁸² Hebraisk orð í kallkyn eintali hava vanligu onga ending. Ella rættari: Hebraisk orð eru vanligu í kallkyni, meðan ein ending er neyðug fyri at skifta til annað kyn. Tað sæst m.a. av kvennkynsorðinum עלמה, „*ung kvinnna*“, ið bara er kvinnuligi formurin av kallkynsorðinum עלם, „*ungur maður*“ (eingi hebraisk orð enda við ם, so tílík orð fáa ístaðin teknið ם, men í báðum førum er talan um tann sama bókstavin (mem)). Baumgartner og Koehler, 2001: 835. Soleiðis er eisini við sagnorðum, t.d. קרא, sum merkir „*at kalla*“. Orðabókaformurin, קרא, „*at kalla*“, verður, tá hann verður nýttur í

setningum, vanliga týddur til „*hann kallar*“, meðan bókstavurinn ח (ch) verður settur uppí endan, tá ið orðið sipar til kvennkyn eintal – eins og við navnorðinum עלם „*ungur maður*“. Bókstavurinn ו (waw) í byrjanini á orðinum merkir „og“. Pratico og Van Pelt, 2007: 2, 43, 45, 123, 141, 199, 238 og 261. Í deydahavsrollunum frá uml. 100 f.Kr. stendur í Jesaja 7:14 orðingin וקרא, sum sambært hesum eigur at týðast „*og hann kallar ...*“, meðan kvennkynsformurin í tí varðveitta hebraiska tekstinum frá uml. 1000 e.Kr. hevur bókstavinn ח (ch) í endanum, וקרא, sum eigur at týðast „*og hon kallar ...*“. Ulrich og Flint, 2010, II partur: 126. Í „Gesenius' Hebrew Grammer“ verður eisini upplýst, at orðið קרא merkir „*he called*“. Cowley, 1956: 326. Munurin millum hesi bæði orðini, קרא, „*hann kallar*“ og קראה, „*hon kallar*“, verður eisini lýstur av Bill Arnold og John Choi. Arnold og Choi, 2004: 18, 55 og 88. Tað hevur hinvegin verið víst á, at í høpinum hjá Jesaja eigur tað hebraiska orðið í Jesaja 7:14 í deydahavsrollunum, וקרא, at týðast „*and his name will be ...*“, – Abegg o.a. (ritstj.), 1999: 281;

Brown, 1999: 151 – soleiðis sum eisini er gjørt í høvuðstekstinum omanfyri, men tað avgerandi í hesum høpi er, at unga kvinnan kemur í hvørgum føri í miðdepilin. Joseph Alexander vísir á, at eldri kristnir granskarar hava grundgivið fyri, at tá tað í jødiskum høpi var óvanligt, at móðirin skuldi geva barninum navn, so sipar Jesaja 7:14 til føðing av einum barni, sum ongan jarðiskan faðir hevði. Alexander, 1865, I bind: 172-173. Joseph Alexander vísir annars eisini á, at henda kristna grundgevingin ikki heldur í sjálvum sær, men deydahavsrollurnar frá 100 f.Kr. hava síðan prógvað, at grundgevingin ikki er nýtilig viðvíkjandi Jesaja 7:14, tá ið tað har ikki verður sipað til mammuna at soninum.

⁸³ Ulrich og Flint, 2010, II partur: 126.

⁸⁴ Herbener, 2006: 116-118.

⁸⁵ Halvgaard, 2008: 34.

⁸⁶ Brown, 1999: 146.

⁸⁷ Brown, 1999: 146.

⁸⁸ Herbener, 2004: 153.

⁸⁹ Miller, 2003: 191; Smith, 2007: 203-204.

⁹⁰ Klausner, 1955: 56.